

Recenzie

PAPAJÍK, David – SOMER, Tomáš. *Albert ze Šternberka*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2021, 424 s. ISBN 987-80-7601-541-8.

Medzi najstaršie a najrozšírenejšie druhy historiografických prác nepochybne patria biografie osobností. Tento žáner, vo svojich počiatkoch účelový, slúžiaci na oslavu konkrétnej osoby, sa postupne vyvinul až k modernému vedeckému dielu, založenému na historickom bádani. Súčasné monografie o osobnostiach majú zaužívanú štruktúru, uplatniteľnú rovnako pri viackrát skúmaných osobnostiach, ako aj pre tie postavy histórie, ktoré sa uceleného spracovania doposiaľ nedočkali. Do druhej skupiny môžeme zaradiť aj Alberta zo Šternberka, významného českého klerika 14. storočia. O Albertovi zo Šternberka, ktorý bol počas svojho života schwerinským biskupom, litomyšlským biskupom a dokonca magdeburským arcibiskupom, vznikla ucelená monografia až v roku 2021.

Autormi knihy sú medievalisti David Papajík a Tomáš Somer. Predmetom vedeckého záujmu Davida Papajíka sú dejiny českej šľachty, hospodárske dejiny, ale zaoberá sa aj regionálnymi dejinami Moravy. Tomáš Somer sa obdobne zameriava na dejiny šľachty a hospodárske dejiny, no všíma si aj históriu cirkvi a kláštorov. Špecializácia obidvoch autorov predstavovala ideálne odborné predpoklady pre výskum životných osudov a kariéry Alberta zo Šternberka. Odbornému zameraniu autorov zodpovedalo aj rozdelenie výskumnej témy, pretože kým Papajík si všímal otázky priamo súvisiace s regionálnymi dejinami (napr. pôvod Alberta zo Šternberka, jeho majetkové pomery, biskupské pôsobenie v Litomyšli), Somer sledoval nadregionálne témy (episkopát v Schwerine a arcibiskupské pôsobenie v Magdeburgu) či diplomatickú kariéru Alberta zo Šternberka.

Knih je rozdelená na dvanásť kapitol, ktoré sú ďalej členené na podkapitoly. V prvej kapitole David Papajík opisuje pôvod hlavného protagonistu, jeho rodinné väzby a počiatky životnej dráhy. Viaceré momenty týkajúce sa Albertovej mladosti zostávajú pre nedostatok prameňov zahalené rúškom tajomstva, no autor naznačuje najpravdepodobnejšie možnosti. Vhodným príkladom je problematika miesta narodenia Alberta, kde Papajík opatrne označuje moravský hrad Šternberk ako najpravdepodobnejšie miesto.

Tomáš Somer na niekoľkých stranách zmapoval prvý Albertov schwerinský episkopát z rokov 1356 – 1364. Autor upozorňuje, že diecéza Schwerin bola v sledovanom období vo veľmi neutešenom stave, keďže Albert bol nútený venovať značnú časť energie sporom s príslušníkmi šľachtického rodu z Bülowa. V nasledujúcej kapitole David Papajík píše o prvom litomyšlskom episkopáte Alberta zo Šternberka. Pomerne rozsiahly priestor pritom venuje historickému kontextu o vzniku a formovaní Litomyšlského biskupstva, ktoré vzniklo len niekoľko desaťročí pred Albertovým nástupom.

Ďalšia stať, v ktorej Tomáš Somer píše o Albertovom pôsobení na čele magdeburskej arcidiecézy, je jednou z najrozsiahlejších kapitol knihy. Nie je to prekvapením, pretože dosiahnutie tohto titulu je pomyselným vrcholom kariéry Alberta zo Šternberka, a to aj napriek tomu, že magdeburským biskupom bol len tri roky. Po troch rokoch sa Albert opäť stal litomyšlským arcibiskupom, pričom aj o druhom tunajšom episkopáte písal David Papajík. Papajík vypracoval aj ďalšiu kapitolu o majetkových pomeroch a rodinných väzbách.

Jedinou kapitolou, pod ktorou sú podpísaní obaja autori, je *Dvůr Alberta ze Šternberka*. Mapujú v nej pravdepodobné personálne zloženie dvora v čase jednotlivých episkopátov. Tomáš Somer spracoval nasledujúce dve kapitoly, pričom v prvej sa dotýka problematiky pôsobenia Alberta zo Šternberka na dvore cisára Karola IV. V druhej opisuje vznik a prvé roky existencie kláštora augustiniánov v moravskom Šternberku, ktorý fundoval Albert zo Šternberka v čase, keď bol arcibiskupom v Magdeburgu.

Bohato ilustrovanou je kapitola o umeleckých pamiatkach spojených s Albertom zo Šternberka, ktorú spísal David Papajík. Postupne tu opísal prenosný oltár z roku 1375, niekoľko bohato zdobených kníh, tumbu a sochu madony. Nasleduje obrazová príloha, v ktorej sú zachytené pamiatky pripomínajúce Alberta zo Šternberka, no aj tie, ktoré vznikli až po jeho smrti. V obrazovej prílohe nájdeme aj snímky Albertových pečatí, vďaka čomu nasledujúca kapitola Tomáša Somera, zameraná práve na sfragistické pamiatky, vhodne nadväzuje. V poslednej kapitole David Papajík píše o osudoch Albertových ostatkov a ich antropologickom výskume. Vychádzal pritom z výsledkov výskumu z roku 2000, keď boli ostatky vyzdvihnuté a podrobené dôkladnej analýze.

Je evidentné, že napriek rozdeleniu výskumnej témy a samostatnému vypracovávaní jednotlivých kapitol autori svoje texty navzájom konzultovali. Vďaka tomu nie je v knihe ako celku vidieť striedanie dvoch autorských štýlov písania, ale naopak, kniha pôsobí kompaktným dojmom. Vo všeobecnosti je text dobre čitateľný, zrozumiteľný a pútavý. Pozornosť čitateľa udržiavajú aj otázky, ktoré si autori kladú, a na ktoré následne hľadajú odpovede. Text ozvlášťujú viaceré „nekonvenčné“ prvky, napríklad frazeologizmy („*Císař tímto krokem zabil hned dvě mouchy jednou ranou.*“ – s. 25). V prípade niektorých neštandardných formulácií však čitateľ zisťuje pomerne dôležité skutočnosti akoby mimochodom, čoho vhodným príkladom je vzhľad erbu rodu Šternberk, o ktorom sa čitateľ dozvedá až pri upozornení na neexistujúcu súvislosť nemeckého mesta Sternberg s rodom Šternberk („*ktelé má se Šternberky společný jen název a osmicípou hvězdu ve znaku*“ – s. 32). Naopak, v knihe nájdeme aj informácie, ktoré s témou knihy priamo nesúvisia, no zaujmú azda každého čitateľa so všeobecným historickým prehľadom „*Výraznou oporu našel ve svém příbuzném (patrně synovci) Klausovi z Bismarcku (který netušil, že jeho vzdálený potomek, Otto, se o více než 500 let později stane prvním německým kancléřem).*“ (s. 78). Medzi rušivé momenty môžeme zaradiť vyššiu koncentráciu cudzích výrazov, hoci časť z nich je vysvetlená priamo v texte, ako napr. „*sinekúra*“, teda úrad priamo nevykonávaný, no poskytujúci príjmy (s. 26). Zároveň však platí, že v knihe sú často aj celé strany textu venované vysvetleniu historického kontextu. To samo o sebe nie je na škodu, no osudy hlavného protagonistu sa v záplave in-

formácií občas strácajú. Čitateľ si však musí byť vedomý, že aj tieto „odbočky“ majú svoj zmysel, a do knihy náležite patria. Autori niekoľkokrát pristúpili k čiastkovému hodnoteniu, napr. pri bilancovaní Albertovej činnosti v jednotlivých cirkevných úradoch, ktoré počas svojho života zastával.

Knihu vhodne dopĺňa obrazový materiál, pričom musíme vyzdvihnúť dôkladnú spoluprácu autorov s vydavateľom. Obrázky konkrétnych lokalít či stavieb prakticky vždy ladia s textom, teda nachádzame ich na tých dvojstranách, kde sú uvedené aj v texte. Navyše nejde len o „strohé“ fotografie aktuálneho stavu, ale aj o veduty, historické fotografie, či dokonca hypotetické rekonštrukcie miest, ktoré sa od čias Alberta zo Šternberka zmenili do dnešných dní na nepoznanie (napr. s. 52, 59, 60).

Samotné autorské texty na jednej strane sumarizujú výsledky výskumu obidvoch autorov, no zároveň sú výzvou aj pre čitateľa. Vítanou skutočnosťou sú preto prílohy, ktoré čitateľovi uľahčia orientáciu a dotvoria obraz o problematike. Menovite ide o vyššie spomenutú obrazovú prílohu, prehľad dôležitých dátumov, ale najmä itinerár Alberta zo Šternberka, zachytávajúci pohyb hlavného protagonistu. Na základe vydaných listín bola poloha Alberta zo Šternberka zistená k viac ako 200 dňom v rozmedzí rokov 1353 – 1380. Ďalšou pozoruhodnou prílohou je edícia troch listín, zaznamenávajúcich potvrdenie vena pre Alžbetu, manželku Friedricha z Welsleben (8. november 1369), uzatvorenie sporu medzi Klausom z Bismarcku a Albertom zo Šternberka (19. máj 1370) a spor o ostatky svätých medzi Albertom a magdeburským arcibiskupom (26. máj 1373). Autorka edícií Libuše Spáčilová vytvorila nielen prepisy s registami, ale aj stručný jazykový rozbor, na základe ktorého bolo možné pozorovať značný východostredonemecký vplyv. Obligátnymi časťami knihy sú zoznam skratiek, zoznam prameňov, zoznam literatúry, zoznam vyobrazení, menný a miestny register a dvojjazyčné resumé.

Vznik vedeckej publikácie o Albertovi zo Šternberka je jednoznačne dobrou správou. Autori si úspešne poradili s neľahkou úlohou zmapovania osoby arcibiskupa, biskupa, diplomata, šľachtica s púťavým životným osudom. Napriek tomu, že kniha je určená primárne pre odborníkov, vďaka púťavému spracovaniu a zrozumiteľnému jazyku je vhodná aj pre širšie publikum.

Tomáš Pastucha

HUŤKA, Miroslav. *Dlhé 15. storočie v uhorských (slovenských) dejinách : Dejiny Uhorska v rokoch 1382 – 1526*. *Vysokoškolské skriptá*. Ružomberok : VERBUM – vydavateľstvo KU, 2021, 118 s. ISBN 978-80-561-0900-7.

Uhorské kráľovstvo patrilo medzi významné stredoveké zoskupenia, integrujúce územia strednej Európy. História Uhorska bola plná nečakaných zvrátov, dynastických zápasov, naplnených aj nenaplnených očakávaní panovníkov. O to viac to platí pre tzv. dlhé 15. storočie v uhorských dejinách. Oslabenie pozície kráľa, zápas medzi panovníkom a šľachtou, ako aj objav nového sveta, ekonomická kríza, a klimatická zmena, morové epidémie, turecká hrozba, to všetko charakterizuje obdobie neskorého stredoveku.

Miroslav Huťka je vysokoškolský pedagóg pôsobiaci na Katolíckej Univerzite v Ružomberku, kde prednáša stredoveké dejiny Uhorska. Vysokoškolské skriptá *Dlhé 15. storočie v uhorských (slovenských) dejinách* systematicky spracováva obdobie tzv. dlhého 15. storočia. Cieľom publikácie je „vyrozprávať príbeh“, ktorý zavŕšil stredoveký vývoj Uhorska (s. 5.). Zároveň je snahou autora objasniť príčiny a dôsledky niektorých javov, ktoré viedli ku kríze uhorskej spoločnosti na prelome 15. a 16. storočia, a zániku štátu, ktorý sa, podobne ako Česko, a neskôr Poľsko, stal súčasťou veľkej Habsburskej monarchie. Osud krajiny totiž častokrát závisel od rozhodnutia jedného človeka, od povelu na začatie bitky alebo ústupu.

Prioritu v knihe, popri vnútorných rozporoch v krajine, ekonomických krízach, zápasoch o moc, dáva autor tureckému nebezpečenstvu. Tlak osmanských Turkov je jednou z hlavných príčin zmien v celej stredovýchodnej Európe. Stali sa dôležitým motivačným činiteľom života uhorskej spoločnosti. Udalosti nabrali rýchly spád po tom, ako Turci postupne rozobrali a integrovali územia bývalej Východorímskej ríše, resp. Byzantskej ríše. Po tom, čo noha Osmanov vstúpila na európsky kontinent, natrvalo pozmenila vývoj v Európe. Nešlo len o územie Balkánu, ale aj integrálne časti Uhorska, ktoré sa na dlhé roky dostali do niekoľko sto rokov trvajúcej neustálej vojny, s kratšími či väčšími prestávkami. Autor nesledoval udalosti len v Uhorsku, ale zmenil sa o dianie v Čechách, Rakúsku, Poľsku, aj o vývoji v strednej Ázii.

Autor postupuje v publikácii chronologicky. Zaujíma sa o dejiny zhruba od smrti Ludovíta I. Veľkého až po rok 1526, bitku pri Moháči. Dlhé 15. storočie je symbolicky ohraničené dvomi Ludovítmi, Ludovítom Veľkým a Ludovítom Jagelovským, ktorých spájali rovnaké mená, ale mali diametrálne odlišné osudy (s. 12). Keďže ide o učebný text, autor sleduje prevažne politické pohyby v Uhorsku. Zaujíma sa o vonkajšiu politiku, namierenú prevažne proti Čechám a Turkom, ako aj o vnútor-no-politické dianie. Zmieňuje sa o hlavnom politickom zápase charakteristickom pre neskorý stredovek, medzi panovníkom a šľachtou. Pozoruje taktiež rastúcu moc šľachty a jej mocenský vplyv na dianie v Uhorsku. Taktiež sa zmieňuje o konflikte medzi národnou stranou a dvorskou stranou.

Okrem toho sleduje ekonomický vývoj, konkretizuje reformy jednotlivých panovníkov a ich dopady na dianie v krajine. Zaujíma sa aj o kultúrny rozmer, najmä v súvislosti s renesanciou počas vlády Mateja Korvína, náboženské otázky, napríklad rozkol medzi Latinskou cirkvou a Husitmi. Dôležité sú aj vojenské dejiny, ktoré sú kľúčové pre celú spoločnosť v Uhorsku. Spracoval aj iné významné udalosti, ktoré formovali uhorskú spoločnosť, ako aj tie, ktoré presiahli hranice štátu (s. 6).

Učebné texty sú rozdelené do deviatich kapitol, ktoré zohľadňujú hlavné historické momenty vývoja uhorských dejín. Samotné názvy kapitol zodpovedajú charakteristike základných popisovaných historických skutočností. Autor zoradil kapitoly chronologicky, vnútorne sú členené na podkapitoly, v závislosti od charakteristiky skúmanej problematiky. Učebné texty sú subjektívnym výberom faktov a konštruktom autora (s. 10).

Autor začína kapitolou s názvom *Anjouovské dedičstvo* a pokračuje kapitolou *Cudzinec na uhorskom tróne*. Zameriava sa na politiku Žigmunda Luxemburského, opisuje prvé kontakty Uhorska s osmanskými Turkami, proces s Jánom Husom, ako aj kráľovské reformy. Nasledujú dve kapitoly s názvom *Prvý Habsburgovec na*

uhorskom tróne a Druhá poľsko-uhorská personálna únia. Sleduje *Vojnu dvoch Jánov* – Jána Huňadyho a Jána Jiskru. V kapitole *Druhý habsburgovec na uhorskom tróne* sa zmieňuje o obliehaní Belehradu. Turci tu utrpeli od Jána Huňadyho ťažké straty, čo znamenalo ukončenie obliehania mesta. Bola to posledná z veľkých bitiek Jána Huňadyho, nakoľko sa po bitke nakazil morom a zomrel. Nasleduje kapitola s názvom *Kráľ zo šľachtického rodu*, ktorá analyzuje vládnutie Mateja Korvína. Autor informuje, že za zlepšenie právneho poriadku dostal prezývku Matej Spravodlivý, čím sa stal námetom pre ľudové rozprávania a rozprávky, v ktorých putuje v prestrojení medzi ľuďmi, aby odhaľoval a trestal zločincov. Autor sa však mohol aspoň stručne zmieniť o tom, či sú tieto legendy pravdivé. V predposlednej kapitole sa pisateľ zameriava na rod Jegelovcov. Knihu uzatvára kapitola analyzujúca *bitku pri Moháči*. Príslovečné je posolstvo autora, že bitka, ktorá trvala len dve hodiny, zmenila podobu Uhorska aj Čiech na nasledujúcich 400 rokov (s. 108). Inde sa zmieňuje, že po tom, čo Turci vypálili mesto Budín, v sídelnom meste uhorských kráľov zhorel aj uhorský stredovek (s. 110).

Načrtnime si niekoľko oblastí, ktoré stoja za bližšiu zmienku. V úvode knihy sa autor vyjadruje k problematike periodizácie tohto obdobia v stredovekých uhorských dejinách. Tvrdí, že periodizácia dejín je jednou z najproblematickejších otázok histórie, nakoľko ide o konsenzuálne stanoviská, ktoré majú „...tolko zástancov, koľko oponentov...“ (s. 9). Problematické nie je len datovanie konca rímskej antiky, ale aj začiatok novoveku, resp. koniec neskorého stredoveku. V európskom kontexte je ťažké určiť istú udalosť, ktorá by bola charakteristická pre koniec stredoveku. Do úvahy pripadajú viaceré udalosti. Niektorí historici považujú za významný medzník objavenie amerického kontinentu v roku 1492. Ďalší historici považujú za prevratné zmeny v náboženskom usporiadaní spoločnosti. Za symbolický sa považuje dátum 1516, udalosť „pribitia“ 95 téz Martinom Lutherom na dvere kostola vo Wittenbergu. V iných kruhoch sa považuje za revolučné vynájdenie novej techniky pri pracovaní s kníhtlačou v roku 1455. Ďalší zasa považujú za významný medzník pád Konštantínopola v roku 1453. Práve dobytie Konštantínopola bolo akýmsi epochálnym zavŕšením jednej epochy, nakoľko v troskách jednej ríše vyrastala nová, mocnejšia ríša. Tak, ako pri neskoršej antike, aj tu môžeme pozorovať istú kontinuitu medzi obdobím stredoveku a novoveku. O to viac vyvstáva otázka kontinuity v uhorskom kontexte.

Kým v západnej Európe nastali epochálne zmeny už o niečo skôr, v Uhorsku sa považuje za významný medzník bitka pri Moháči v roku 1526. M. Hufka však rozvádza aj iné dôležité medzníky v uhorskom kontexte. Podľa Jacquesa Le Goffa trval stredovek až do Veľkej francúzskej revolúcie v roku 1789. Toto obdobie nazval pojmom „dlhý stredovek“. Rovnako autor v prípade problematiky chronológie neskorého stredoveku zmieňuje systém založený na stavoch, ktorý trval do roku 1848. Obe tieto menované udalosti však podľa M. Hufku plne nevyjadrujú hĺbku zmien a kolapsu spoločnosti po bitke pri Moháči.

Autor sa zmieňuje aj o použitých metódach, čo hodnotíme pozitívne. Využíval predovšetkým progresívnu metódu, no často siahol aj k synchronnému prístupu, najmä pri analýze reforiem niektorých panovníkov. Pomerne frekventovanou bola komparatívna metóda v súvislosti s objasnením javov, ktoré prebiehali aj v iných

krajinách (s. 6). M. Huřka taktiež stručnou poznámkou obsiahol problematiku písania mien. Diskutabilné bolo totiž používanie dobových názvov obcí a miest, ako aj písanie priezvisk. Informuje, že maďarská historiografia väčšinu názvov a mien pomadařčuje bez ohľadu na súčasnú alebo bývalú podobu. Autor sa rozhodol, že bude uvádzať mená viac-menej v súčasnej podobe.

Positívne hodnotíme, že kniha nie len súhrnom faktografických informácií o tomto období, ale obsahuje aj bohatú obrazovú prílohu. Práve zmienená príloha dotvára obsah knihy. Početné sú dobové obrazy, epigrafické nápisy, snímky bývalých hradov a pevností, ktoré čitateľovi priblížia neskorý stredovek. Positívne tiež hodnotíme, že pri opise dôležitých bitiek autor neostal stroho len pri ich opise, ale v publikácii sme mohli nájsť viaceré vojenské mapy bitiek. Príkladom je bitka na Kosovom poli v roku 1389, bitka pri Nikopolí v roku 1396 alebo stret vojsk pri Varne v roku 1444. Vďaka týmto názorným pomôckam si čitateľ dokáže lepšie predstaviť miesta bitiek. Negatívne však hodnotíme, že pri najdôležitejšej bitke tohto obdobia, bitke pri Moháči, autor nepriložil vojenskú mapu priebehu bitky.

V knihe taktiež môžeme nájsť tabuľku porovnania Osmanskej ríše a Uhorska okolo roku 1520 (s. 100). Na základe tabuľky je možné pozorovať, že Osmanská ríša prevyšovala Uhorsko nielen rozlohou, ale aj počtom obyvateľov, v ročných príjmoch ale aj, a to je najdôležitejší faktor pri vojne, počte vojakov. Zatiaľ čo Turci disponovali zhruba od 100 000 do 120 000 vojakov, Uhorsko malo k dispozícii maximálne 40 000 vojakov. Autor sa taktiež okrajovo zmienil o štýle boja v dlhom 15. storočí, uviedol hlavné jednotky, ktoré sa používali, počty vojakov v bitkách, a zároveň zhrnul celkový stav vojenského potenciálu jednotlivých krajín. Konštatujeme, že pri zmienkach o používaní vozovej hradby by bolo vhodné názorne uviesť, formou snímky, ako mohla takáto vozová hradba v praxi vyzeráť.

Je na škodu, že autor bližšie necharakterizoval obchod Fuggerovcov v strednej Európe, nakoľko patrili k rodom, ktoré významnou mierou ovplyvnili dianie v Európe. V knihe čitateľ nájde len niekoľko gramatických chýb alebo preklepov (príkladom je písanie podstatného mena Habsburgovec v obsahu dvojitém spôsobom písania prvej litery). V závere knihy autor uviedol výber prameňov a literatúry k danej téme. Priznáva, že literatúra nie je kompletná a ani takúto ambíciu nemá, nakoľko v maďarskej proveniencii vyšlo obrovské množstvo titulov (s. 6). Odporúčaná literatúra má skôr prispieť k rozšíreniu okruhu informácií. Jej počet je však široký. Celkovo však vysokoškolské skriptá hodnotíme ako vhodné pre študentov histórie i pre záujemcov o neskorý stredovek.

Samuel Červeňanský

FOX, Sarah. *Giving Birth in Eighteenth - Century England*. London : University of London, 2022, 254 p. ISBN 978-1-914477-06-5.

Problematika pôrodnictva nie je v slovenskej historiografii ani zďaleka neznámou témou. Nie je to tak dávno, čo sa tešila značnej popularite a dokonca sa dá hovoriť o veľmi dobrej úrovni spracovania danej témy v kruhoch slovenskej historiografie.

Inak tomu nemôže byť ani v zahraničí, a i keď by sa mohlo zdať, že téma bola už vyčerpaná a žiadne nové diela nebudú mať čo ponúknuť, recenzovaná publikácia ukazuje opak. Autorka diela, Sarah Fox, pôsobí na University of Birmingham, kde vydala svoj debut, ktorým vstupuje do vedeckej spoločnosti historikov. Knihu zamerala na spomínaný fenomén, no využila diametrálne odlišný prístup. Kým literatúra venovaná problematike pôrodov pokladala za primárny objekt výskumu rozvoj vedného odboru v konkrétnych historických obdobiach, recenzovaná publikácia je vystavaná na osobných skúsenostiach samotných žien, odborníkov, prípadne iných členov komunity.

Monografia je rozdelená do piatich kapitol a každá sa venuje inému aspektu spojenému s dobovým prežívaním tehotenstva, pôrodu a následným obdobím rekonvalescencie ženy. Ocenenia hodná je skutočne pestrá variácia pramennej bázy, s ktorou autorka pracovala. Primárne opiera svoj výskum o pramene osobnej povahy, akými je korešpondencia medzi priateľkami, prípadne rodinou alebo osobné memoáre.

V kapitole *Birth and the body* sa zameriava aj na písomné konzultácie žien s pôrodnými babicami. Autorka v prvej časti knihy vytvára sieť štrukturálnych vzťahov, ktoré tvoria kontext dobového chápania tehotenstva od jeho samotných počiatkov. Popisuje, ako sa ženy vyrovnávali s problémom vplyvov hormónov, bez toho, aby sa o ich existencii v danej dobe vôbec tušilo. Na základe korešpondencie ukazuje, že ženy často nedokázali rozlíšiť, kedy ide o hormonálnu poruchu, kedy o tehotenstvo, v niektorých prípadoch až do štvrtého mesiaca gravidity. Postuluje nám taktiež záver, nezadajúc sa byť až takou senzáciou, keď tvrdí, že mladé a slobodné ženy mali kvalitné informácie o priebehu tehotenstva a pôrodu, i keď dobové praktiky ich oficiálne vylučovali z participácie na pôrode. Môžeme predpokladať, že pri ekonomicky zabezpečených rodinách sa tento fakt možno dal dodržiavať, no v chudobných príbytkoch bola takáto situácia prakticky ťažšie realizovateľná.

Na základe analýzy korešpondencie autorka ďalej popisuje vnímanie pôrodu u žien. Samozrejme, patrilo k nemu istý prejav strachu o vlastné zdravie, prípadne o zdravie dieťaťa. Predsa len išlo o obdobie v živote ženy a jej rodiny, keď myšlienka na smrť bola veľmi aktuálna. I na našom území kňazi odporúčali ženám nutne pred pôrodom prijať sviatosť, aby sa zabránilo neblahým dôsledkom nezaopatrenej duše v prípade reálne hroziacej smrti. Samotný priebeh pôrodu nebol podľa autorky v skúmaných korešpondenciách naznačený a pozornosť popisu smerovali najmä na veľkosť a zdravie potomka. Pravdepodobne preto sa Fox rozhodla využiť aj záznamy odborníkov. Z osobných záznamov pôrodníka zistila, aké psychicky náročné bolo v niektorých prípadoch matke pomôcť pri komplikovanom pôrode. Jednak musel čeliť nepochopeniu používania chirurgických nástrojov od ľudí prizerajúcich sa pôrodu, jednak nevydarený pôrod mohol mať neblahé následky pre jeho povesť. Záverečná časť kapitoly tvorí popis obdobia rekonvalescencie ženy po pôrode, alebo, ak by sme použili dobovú terminológiu, obdobie, kedy žena ostávala „za plachtou“. Popisuje konkrétne príklady žien a variáciu obdobia fyzického zotavovania, ktorá korelovala s ich psychickým stavom. Fox v monografii vyvracia stereotyp, že ženy v tomto období neprijímali návštevy; dokonca poukazuje na to, že ženy nemali problém prijímať ani mužských návštevníkov. Prvú kapitolu môže-

me označiť asi za najinformatívnejšiu s istou disproporciou voči ostatným nasledujúcim kapitolám.

Nasledujúca kapitola *Birth and the household* popisuje prípravu domácnosti na príchod dieťaťa. V danej časti sa zameriava na také aspekty prežívania, ktoré nie sú bežne zmapované. K jedným z nich patrí aj príprava prostredia, kde mala žena prežiť pôrod a takisto aj samotnej miestnosti, kde trávila čas počas obdobia rekonescencie. Kapitola popisuje praktickú prípravu zameranú na výber textílií či reálne možnosti jednotlivých vrstiev spoločnosti, nakoľko sa počítalo s ich značným znečistením a zničením. Iba pri majetných ženách by sme mohli očakávať nejaké špeciálne oblečenie či posteľnú bielizeň, v niektorých prípadoch z luxusných materiálov, ktoré nepodliehali dedeniu. Zaujímavosťou kapitoly je aj publikovanie konkrétneho zoznamu vlastných potrieb a novorodeneckej výbavy urodzenej dámy, ktorá reflektuje aj duálne vyhotovenia jednotlivých kúskov detského oblečenia podľa farby pohlavia. Autorka sa zamerala aj na najnižšie vrstvy spoločnosti a podáva obraz o sociálnej starostlivosti venovanej chudobným britským ženám, spojenej so zapožičiavaním vecí nutných k starostlivosti o novorodencov.

Kapitola s názvom *Food and birth* sa zameriava na absolútne odlišný, no pomerne zaujímavý typ prameňov, a to ženské rukopisné knihy receptov. Fox popisuje, aké rady dostávali ženy na stravovanie počas tehotenstva, no opísala aj jedálniček určený pre návštevy prichádzajúce oslavovať príchody potomkov. Zameriavala sa aj na dobové ideologické premeny, týkajúce sa kojenia a stravovania novorodencov a spojené s predstavou o tele novorodenca, ktoré obsahuje prebytok telesných štiav a dobové dôsledky rôznych vedeckých prístupov k danému faktu, ako napríklad odporúčanie nekŕmiť novorodencov niekoľko dní, aby sa ich telo dokázalo očistiť po dlhom pobyte v plodovej vode, prevládajúce v prvej polovici 18. storočia, čo malo zrejme značný vplyv na rapidnú mieru novorodeneckej úmrtnosti. Knihy receptov autorky poslúžili i na komparáciu rôznych domácich receptov na nápoj *caudle*, ktorý v Británii slúžil na urýchlenie zotavovania pre chorých a ženy po pôrode, ako i iné zaručené recepty žien na zmiernenie krvácania, podporu tvorby mlieka a podobne, ktoré patrili k rodinným dedičstvám. Nevynecháva ani pohostenia pre účastníkov pôrodu a tradície s ním spojené.

The birth family je názov tretej kapitoly, ktorá mapuje rodinné a emočné zázemie gravidnej ženy. Sleduje sociálne roly jednotlivých členov rodiny, ale aj susedov a priateľov. Na základe memoárov, ale aj rozboru dostupných vydaní modlitebných kníh, sa autorka snažila popísať sociálnu interakciu pri chystaní sa rodiny na nového potomka. Zamerala sa obzvlášť na úlohu manžela a starých rodičov. Musíme však konštatovať, že kapitola za svojím ušľachtilým abstraktným vyjadrovaním a teóriami skrýva viac-menej konštatovania triviálnych faktov.

V poslednej kapitole *The community of childbirth* výskum sleduje vnímanie tehotenstva širšou komunitou, do ktorej konkrétna žena patrila. Nepopisuje ani tak vzájomnú pomoc, ale skôr nazerá na komunitu optikou udržiavania morálnych zásad spojených s tehotenstvom. Na základe početných výsluchov žien obvinených z infanticídy poukazuje na úlohu komunity pri potláčaní tohto negatívneho fenoménu. Autorka prezrádza príčiny, ktoré viedli ženy z komunity k podozreniam zo spáchania infanticídy konkrétnou osobou, až po opisy rôznych udaní či nútených prehli-

dok domácností. Poukazuje na konkrétne prípady, kedy sa našli mŕtve deti ukryté v domácnosti, prípadne na problém dokázania viny pri svojvoľnom pochovaní dieťaťa, nakoľko to nebolo regulované, pokiaľ dieťa nebolo pokrstené a nie vždy bola schopnosť, prípadne ochota, zisťovať, či dieťa umrelo prirodzeným spôsobom.

Na záver môžeme zhrnúť, že v celej publikácii cítim jasne angloamerickú školu kultúrnej histórie. Autorka využíva etnologické poznatky a taktiež operuje s teóriami zahŕňajúcimi pojmy komunitnej a sociálnej pamäti. Do svojej práce vnáša teórie o ritualizácii správania spojenej s úkonmi, na prvý pohľad bežného charakteru, a ich vplyvu na psychológiu jedinca. I keď informačná hodnota jednotlivých kapitol nie je vyvážená a nejde o prelomové dielo svetovej kvality, publikáciu môžeme odporučiť, minimálne ako inšpiráciu zaujímavého spôsobu interpretácie prameňov, ktoré dokážeme nájsť aj v našich skromnejších podmienkach.

Katarína Jančová

HOLEC, Roman. *Knihá o čítaní - čítanie o knihách*. Bratislava : Marenčin PT, 2022, 392 s. ISBN 978-80-569-0849-5

Knihy majú nezastupiteľné miesto na policiach historika aj v dnešnej dobe, avšak v spoločnosti sú čoraz častejšie nahrádzané digitálnymi médiami. Kniha stojí pri človeku od obdobia antických filozofov, ktorí chodievali s knihou v ruke a bola znakom intelektu. Pokračujúc obdobím stredoveku, kedy kniha bola bohatstvom, až do vynálezu kníhtlače, ktorý značne uľahčil distribúciu myšlienok na papieri. Kniha bola od nepamäti symbolom. Symbolom, odhaľujúc intelektuálne založeného človeka, jeho myšlienkové, jazykové znalosti, ale i jeho nevítané náboženské presvedčenie. Kniha nebola určená všetkým, obzvlášť v Uhorsku, kde vo vzdelanosti zaostávala markantná väčšina obyvateľov, nevynímajúc šľachtu, minimálne ženské pohlavie. Osvietenské obdobie prinieslo značný pokrok v presadzovaní vzdelania širších vrstiev obyvateľstva a taktiež pôsobila priaznivo na dostupnosť tlače, takže ani sedliak nebol odkázaný na *bibliu pauperum* a mohol listovať v obrázkových katechizmoch a kalendároch s poučným obsahom. Ako trend kníh pokračoval, a najmä, ako sa knihy na našom území čítali a vnímali v období dlhého 19. storočia, rozoberá publikácia Romana Holeca.

Historik, Roman Holec, je v slovenskej historicko-vedeckej spoločnosti známou osobnosťou. Snád by sme ale mohli na margo jeho osoby poznamenať fakt, že je síce primárne historikom, no študoval aj slovenský jazyk. Svoje znalosti oboch vedeckých disciplín využil v interdisciplinárnom diele *Knihá o čítaní - čítanie o knihách*. Podtitul knihy adekvátne zhrňa zameranie: *Kto, čo, kde a prečo čítal v „dlhom“ 19. storočí na Slovensku*. I keď musíme priznať prvotnú skepsu, ktorú i sám autor zaznamenal v úvode knihy, venovanú malej vzorke pozorovaných osobností slovenských intelektuálnych elit. Otázkou by mohlo byť, či ľudia z menej erudovaných sociálnych skupín mali kapacitu na to, aby siahali po tituloch intelektuálnejšieho a umeleckejšieho zamerania, okrem náboženskej literatúry, zábavných tlačí a kalendárov.

V prvej kapitole s názvom *Knihá a Človek* autor predstavuje problematiku vzťahu človek - kniha a jej využitie. Fenomén, ktorý dlhodobo prevládal v národnej

inteligencii, bol jednoznačne morálny schematizmus. Kniha, ako Roman Holec upozorňuje, bola aj nástrojom na ideologické manipulovanie mienky a formovanie občanov. Ak aj odhliadneme od politických a národných ideológií, morálka stála vždy v centre pozornosti národovcov. A i keď vzdelanejší ľudia mohli siahnuť po zahraničnej literatúre, estetická hodnota v ich očiach degradovala, akonáhle dielo nemalo adekvátny mravoučný kontext. Ako by mohla slovenská inteligencia potom oceniť dielo ako *Utrpenie mladého Werthera*? Nemohla, nakoľko bol v ich optike škandalóznym svojím nihilizmom, napriek jeho literárnym kvalitám. Rovnaký osud stretol mnoho iných, dnes oceňovaných diel, na čo Holec ukázal v nasledujúcich kapitolách. Osveta bola alfou a omegou, i keď treba podotknúť, že vzdelanie nebolo jej výsledným cieľom, ale pretrvávajúcim prostriedkom kameralistickej politiky, ktorý mal pozdvihnúť hospodárstvo krajiny.

V kapitole *Ako Martin Rozumný zbohatol a s ním celý Hrušov* autor zaujímavou poukázal na ideologickú formáciu ľudí prostredníctvom kníh. Osveta hrala prvé husle už v 18. storočí, no v 19. storočí sa na jej miesto začala dostávať otázka národa. Knihy boli typické svojou nízkou kvalitou spracovania a identickými schémami deja. Bolo nutné, aby mali románovú podobu, odohrávali sa v jednoduchom dedskom prostredí, kde sa prostredníctvom jednotlivých charakterov prezentovali žiadúce a aj nežiadúce osobnostné rysy a spoločenské javy. Tak sa do románov dostávali negatívne postavy maďarónov a šľachticov. Členovia Matice slovenskej sa síce neskôr snažili pozdvihnúť estetickú úroveň kníh, narážali na bariéru vlastného idealizmu. Predstava slovenského pracujúceho roľníka, ktorý sa vráti večer z poľa a bude sa nadchýňať nad románom z pera národného umelca, bola absolútne nereálna. Pravdou je, že sa čítalo málo a záujem o knihy medzi bežnými ľuďmi nebolo vysoký, a to ani medzi mešťanmi, pre ktorých cena kníh nebola markantnou prekážkou. Pokiaľ sa už aj niektorá kniha tešila obľube, jednoznačne nebola schvaľovaná zo strany štátu alebo národných elít.

Kapitola *Zakázané knihy alebo čítanie pod perinou* prezentuje práve knihy s takýmto osudom. Keď si už kniha našla cestu medzi čitateľov, nespôsobilá také nadšenie v diskurze elít. Napríklad Karl May a jeho známe romány, ktoré oslovovali mnohé generácie, boli vystavené pomerne silnej kritike, i keď sa stali bibliou mladých chlapcov. Masovo sa rozšíril záujem o westernové diela a tramping. Aspoň čiastočne sa uskutočnilo ovplyvňovanie diel želaným smerom prostredníctvom translácie. Preklady totiž podliehali ideovému zásahu, ale strácali zo svojej kvality, napríklad skracovaním nežiadúceho obsahu, prípadne zmenou národnosti hlavných hrdinov, aby zapadali aspoň minimálne do ideologickej štruktúry. Nespokojnosť s amerikomániou viedla k snahe domácej tvorby písať diela podobného charakteru. Analogickým však bolo iba zasadenie do exotického prostredia, dobrodružnosť zaostávala, no mravoučnosť mládeže nesmela chýbať. Roman Holec sa zamerával na paralely medzi slovenskými a zahraničnými dielami, popísal, ktoré dobové diela vznikali na našom území aj v Čechách a Morave pod vplyvom konkurencieschopnosti zahraničných dobrodružných diel. Dobrodružná literatúra nepestovala ducha mládeže, minimálne v očiach elít. Ako niektoré tituly presahovali dopad na viacero generácií, líšil sa aj prístup k nim. V tejto kapitole však nehrá hlavnú rolu názor elít, ale štátu samotného. Preto niet divu, že Holec siahol po šir-

šom časovom období, a to až do nežnej revolúcie. Ponúkol tak čitateľovi kompletnú revíziu kategorizovania nevhodných kníh socialistickým režimom, ktorý nerozohodoval len na základe diela samotného, ale i povesti tvorcu.

Autor recipienta teda sprevádza až do modernejších dejín, no v nasledujúcej kapitole, *Zahraničné vzory*, čitateľa opäť vovádza do deja „dlhého“ 19. storočia. Obdobia, ktoré bolo charakteristické aj mániou pre diela ruských veľikánov. Okrem iného sa tu zaoberá aj problematikou jazykovej bariéry, pretože nie všetci ovládali ruský jazyk, resp. z obyčajnej lenivosti či nedostatku času sa po rusky nehodlali učiť. Až snahy o preklady ruských diel ukázali, v akom žalostnom stave je slovenčina v kontraste s ruským jazykom. Nebol to však iba problém ruštiny, ale i maďarčiny. Pokiaľ sa slovenčina mohla vylepšiť, tak preklady boli ideálnym hnacím motorom pre národovcov, ktorí však radšej tvorili diela vratkej kvality. Konfrontácia s ruskými dielami nastavila domácej produkcii nelichotivé zrkadlo, keď poukázala na ich nižšiu kvalitu, napríklad aj v spôsobe písania. Roman Holec sa snažil nájsť paralely medzi domácou a ruskou tvorbou, či už na základe korešpondencie alebo rozboru samotných diel. Poukázal na dobové diskusie o dielach, ktoré zobrazovali ruský a poľský vidiek. Na recipienta môže až úsmevne pôsobiť zarytosť tvrdení elit, že slovenský vidiek nevyzerá tak negatívne, ako v spomínaných krajinách. Martinčania si idealizovali trpkú realitu slovenského vidieka, kde v skutočnosti prevládali negatívne spoločenské javy nad pozitívnymi.

Za ďalší negatívny jav, pred ktorým národovci nezatvárali oči, ba až trochu paranooidne ho prijímali, bola sexualita v literatúre. Kapitola *Pornografia a dekadencia na martinský spôsob* čitateľovi popisuje martinskú mládež a jej aktivity, ktoré nie vždy korelovali s dobovým mravným konsenzom, ako i romantické eskapády Janka Jesenského. Pornografia však v dobovej reči kritikov označovala aj nepatrné znaky nemravnosti. Asi najväčšiu kritiku zožali niektoré diela Leva N. Tolstoj a Arcybaševov *Sanin*, no nevyhol sa jej ani Emille Zola, ani iní autori. Nešlo ale o cielený zámer autorov, pretože spomínané diela popisovali skutočnosť v duchu realizmu. Úvahy a vnútorné zobrazenia myšlienkového sveta postáv naturalizmu boli pre slovenskú inteligenciu za hranicou únosnosti. Puritánsky prístup k morálke spôsobil, že sexualita bola objavovaná aj na stránkach kníh, kde nepatrná zmienka nemohla v žiadnom prípade mať takú kontotáciu, aká jej bola pripisovaná. A tak autor ponúka aj úsmevný príklad, že i také dielo, akým bol *Emil alebo o výchove*, malo podľa niektorých prvky sexuality. Takáto téma bola v našich končinách absolútnym tabu, nech by akokoľvek zapadala do realistického opisu deja. Až v 20. storočí sa v *Ludovej zdravotvede* spomenula téma sexuality, ktorá zaujala poučné stanovisko pre verejnosť. Holec nezabudol vo svojej publikácii ani na nežnejšie pohlavie.

O čítaní žien nás oboznámil v kapitolách *Žena a kniha* a *Veď spisovateľka (a čitateľka) "večne eroticky brnkať" nemôže*. Pochopiteľne, všeobecne známym faktom bolo, že náročné pracovné nasadenie žien v domácnosti im poskytovalo len minimum času na čítanie. Holecovi sa však podarilo z rozmanitých útržkov listov slovenských výrazných ženských dejateľiek opísať ich čitateľské návyky, vášnivé diskusie, o knihách v osobnej korešpondencii, prípadne požičiavanie kníh prostredníctvom pošty. Táto korešpondencia odhalila ich jednotlivé názory na konkrétne diela, ale aj kritiku voči prácam vlastných kolegyň. Vzdelanie žien malo byť základom pre

emancipáciu, a preto niet divu, že vznikala aj ženská literatúra zameraná na ideologickú formáciu žien. V kapitole je uvedených niekoľko českých autoriek s obdobným charakterom svojej tvorby. Na Slovensku bolo prijímanie spomínanej idey stále rozporuplné. I keď ženy mali silnú opozíciu u niektorých vplyvných národovcov, nebol to jediný problém boja za ženskú nezávislosť na našom území. Už len samotný pojem navodzoval v spoločnosti antagonizmus. I mnohé ženské elity nesúhlasili s niektorými myšlienkami emancipácie. Minimálne nie so striktnými myšlienkami, ktoré mali stierať rozdiely medzi pohlaviami. Avšak rovnako ako dobrodružná literatúra spôsobovali rozruch v martinských matičných kruhoch aj ženské ľúbostné romány. Tie podliehali ostrej kritike národovcov, ktorí radili, aby ženy uprednostňovali lokálnu tvorbu, ktorá sa však takouto problematikou absolútne nezaoberala. Domáce elity videli v červenej knižnici dekadenciu, ktorú odtrhala dievčatá od reality. Mnohé neškodné diela boli odsúdené ako obscénne. No i tak sa tiešili veľkej popularite medzi dievčatami, ktoré sa o ne delili s priateľkami, hoc aj potajme.

“*Otcovia a deti*” je kapitola pomenovaná podľa rovnomenného románu Ivana S. Turgeneva. Dielo sa stalo príznačné aj pre slovenské prostredie. Kapitola podáva čitateľovi dobre známy spor *Starej školy s Hlasistami* kreatívnym spôsobom. Okrem predstavenia Vajanského myšlienok čitateľovi sa nezameriava len na známe fakty, ale sleduje odkaz sporu v literatúre a kritike. To, čo vyčítala Hlasistom staršia generácia, nebol len odklon od národnej ideológie, ale ich západniarsky liberalizmus, dekadencia a najmä nihilizmus. Ten však odporoval tradicionalizmu založenému na religiozite a morálke. Odraz v literatúre ponúkol Vajanský, ktorý vo svojom románe *Kotlín* pridelil myšlienkovú bázu mladým negatívnym postavám. Vajanský však so svojím dielom nezožal veľa úspechov a jeho snaha o ovplyvňovanie mienky prostredníctvom tradicionalistického diela neuspela. Mierne odlišný obsah môžeme nájsť v kapitole *Šľachtické, meštianske a iné salóny a knižnice*, ktorá pojednáva o spôsoboch rozširovania knižníc, významnom vplyve spolkovéj činnosti, limitácii obsahu knižníc zo strany štátu, ale aj o osudoch kníh po zrušení Matice slovenskej.

Kapitola je písaná na základe rozborov historických knižníc, ktoré aktuálne zaberajú značnú časť pozornosti dejín knižnej kultúry a neustále prebiehajú snahy o kompletizáciu historických knižníc. Samozrejme, variácia titulov v knižnici konkrétneho jedinca, prípadne rodiny, bola silne determinovaná jeho sociálnym postavením. Identicky sa objavovalo aj širšie jazykové spektrum titulov v knižniciach šľachty. Pozoruhodný je prameň popisujúci knižnicu rodičov Máraia Šádnora, ktorý poukazuje na diferentné záujmy matky a otca. Holec nezabúda ani na fenomén literárnych salónov, v ktorých sa síce pestovala kultúra a umenie, no v spoločnosti sa stretávali aj s negatívnymi postojmi, ako s nežiaducim importom zo Západu.

Nové storočie je príznačný názov pre kapitolu, ktorá čitateľa prevedie ideovým kontextom začiatku 20. storočia. Systematické zmeny na vedeckom poli a implementácie moderných výtvarných, ktoré zasahovali aj do každodenného života, vyvolali v ľuďoch akúsi mániu viery v intelekt a pokrok. Autor zaujímavovo zhrňa prejavy danej ideológie, jej premietanie do literárnej tvorby vo svete a v obmedzenom množstve aj u nás. Idealistické scenáre spoločnosti sa ale veľmi rýchlo začali premieňať na dystopické literárne stvárnenie, ktoré varovali pred všetkými možnými dôsledkami na spoločnosť. Modla pokroku sa však veľmi rýchlo zmenila na

sieť negatívnych dôsledkov, ako nárast psychických chorôb. Objavili sa však aj nové trendy, ktorým podľahli aj niektoré slovenské osobnosti. Recipientovi autor predstaví aj také zaujímavosti zo života: kto bol vegetarián, kto abstinent, kto sa venoval homeopatii a podobne. Ale aj móдне trendy, aj idey pokroku priniesli hlboké vytriezvenie po prvej svetovej vojne.

Knihu uzatvára špecificky ladená kapitola s názvom „Čítanie“ obrázkov. Obrazový materiál bol pre predstavivosť čitateľa pomerne dôležitým a rovnako môžeme skonštatovať, že patril k atribútom, ktorý robil tlač pre čitateľa atraktívnejšou. Slovenské tlače boli na obrazové prílohy pomerne chudobné. Primárnym dôvodom nedostatku ilustrácií boli, pochopiteľne, finančné náklady spojené s tlačnými ilustráciami, a to i napriek tomu, že tlač obrazových príloh sa stávala čoraz dostupnejšou a lacnejšou. Nie však dosť lacnou pre slovenskú produkciu, a tak sa mnohé ilustrácie obmedzovali na titulnú stranu, prípadne sa minimalizovalo ich množstvo. Týmto prístupom sa ochudobňovala aj prekladová literatúra. Národná tlač bola chudobná na ilustrácie, najviac ich môžeme spozorovať v kalendároch, oveľa menej už v periodikách, ktoré nedokázali konkurovať kvalitou obrazov štátom dotovanej maďarskej tlači. Obzvlášť karikatúry boli obľúbeným zdrojom zábavy s politickým podtónom, ktorý sa neskôr začal v značnej miere objavovať aj v slovenskej tlači. Netreba zabúdať aj na publikácie vedeckého charakteru, pre ktoré boli ilustrácie esenciálnou podmienkou. Holec v knihe nezabudol priblížiť ani najznámejších ilustrátorov a ich rolu v zlepšovaní zážitkov z knihy, a to ani pre najmenších čitateľov. Ako autor dokazoval v celej knihe, národná inteligencia mala problematický vzťah ku kontroverzným dielam. Kde je umenie, tam musí byť aj kritika. Ani ilustrácie sa nevyhli kritike, obzvlášť po rozšírení publikácie Carla Stratza, ktorá čelila v kruhoch inteligencie silnej polemike o jej vedeckej alebo pornografickej úrovni.

Môžeme konštatovať, že publikácia Romana Holeca prehľadne popisuje všetky stránky spojené s kultúrou čítania na našom území, a nejde iba o bezduché popisovanie vydávaných diel. I keď nepochybne ide o vedecké dielo, autor sa svojím naratívny štýlom písania snaží priblížiť toto originálne spracovanie širším vrstvám spoločnosti. Napriek tomu, že sa venuje serióznej téme, necháva v niektorých pasážach vyniknúť i úsmevné príhody, ktoré nám história čítania v 19. storočí zanechala. Práve vďaka množstvu zaujímavého materiálu a spôsobu prezentovania faktov recipientovi má publikácia potenciál osloviť široké spektrum čitateľov.

Katarína Jančová

PALÁRIK, Miroslav - MIKULÁŠOVÁ, Alena - HETÉNYI, Martin. *Nitra a okolie v rokoch 1939 - 1945. Dejiny Nitry a okolia v školskej praxi: pracovný zošit*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2020, 195 s. ISBN 978-80-558-1635-7.

Rozmach a charakter totalitných režimov v priebehu 20. storočia formoval nielen dejiny jednotlivých národov, ale bezprostredne sa dotýkal a ovplyvňoval práve jednotlivcov, obyvateľov jednotlivých štátov. Výnimkou nebola ani vojnová Slovenská

republika. Obdobie existencie Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 zostáva dodnes kontroverznou a citlivou témou.

Tento epoche našich dejín venujú historici náležitú pozornosť prostredníctvom nových publikácií, zborníkov či konferencií, ktoré postupne odkrývajú a približujú zložitú mozaiku udalostí v sledovanom období. Prostredníctvom spomenutých výstupov sa dajú analyzovať príčiny vzniku tohto režimu, jeho charakter, rôzne aspekty či jednotlivé udalosti, ktoré sa udiali v sledovanom období. Objavujú sa aj publikácie, ktoré pútavo približujú čitateľom fašistický režim Slovenského štátu prostredníctvom komentárov k prameňom, ako napríklad v publikácii slovenského historika Antona Hruboňa *Ludácka čítanka*.

Poznávanie histórie na regionálnej úrovni umožňuje lepšie poznať a pochopiť, ako fungoval mechanizmus toho, ako sa rozhodnutia centrálnych orgánov prenášajú do praxe a ako ovplyvňujú život jednotlivcov. História sa vďaka tomu môže stať bezprostrednejšou. Dejinám nitrianskeho regiónu v období druhej svetovej vojny bola v nedávnej minulosti venovaná pozornosť vo viacerých publikáciách, v rámci ktorých mali svoje výstupy aj autori recenzovanej publikácie. V roku 2012 vyšla publikácia Silvie Eliášovej a kol. s názvom *“Mesto pod mestom: Dejiny Nitry v školskej praxi”* a v roku 2021 publikácia od Róberta Arpáša a kol. s názvom *“Od demokracie k autoritárstvu. Ponitrie v období autonómie (1938 – 1939)”*.

Autori novej publikácie sa dlhodobo venujú skúmaniu obdobia Slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945, čo dokazuje viacero publikačných výstupov, ktoré približujú regionálne dejiny tohto obdobia v rôznych dimenziách, ako napríklad politické dejiny mesta, kultúrne dejiny – zásahy v múzejníctve a divadle či každodenný život v Nitre v čase totality 1939 – 1945.

V najnovšom počíne kolektívu autorov z Katedry histórie FF UKF v Nitre, v diele *“Nitra a okolie v rokoch 1939 – 1945: Dejiny Nitry a okolia v školskej praxi”*, si autori vytýčili za cieľ priblížiť žiakom základných a stredných škôl vybrané udalosti, súvislosti a osobnosti dejín Nitry a nitrianskeho regiónu v období druhej svetovej vojny (1939 – 1945). Čitatelia tak majú možnosť v nových rozmeroch spoznať objekty, miesta či ulice, ktoré im môžu byť dôverne známe z každodenného života. Témy a oblasti, ktorým sa publikácia venuje, reflektujú vývoj v regióne a zachytávajú aj kľúčové zmeny a nálady v spoločnosti.

Recenzovaná publikácia je formálne rozčlenená do 18 kapitol a na 110 stranách približuje problematiku života počas druhej svetovej vojny na príkladoch z nitrianskeho regiónu. Ku každej kapitole patrí aj zoznam odporúčanej literatúry, ktorý pomôže usmerniť čitateľov k dodatočnému dohľadaniu informácií k danej téme. Autorský tím v úvodnom slove uvádza, že sa tak rozhodli aj z dôvodu, aby čitateľ mal možnosť sa dostať k overeným údajom a neuchyľoval sa k študovaniu danej problematiky prostredníctvom webových stránok a inej literatúry, v ktorej sa môžu nachádzať iba čiastkové a v niektorých prípadoch dokonca nepresné či zavádzajúce informácie.

V úvodnej kapitole je popísaný rok 1938, ktorý bol zlomový nielen pre Československú republiku (udalosti, ako Mníchovský diktát a Viedenská arbitráž), ale aj pre Nitru, v ktorej sa konali voľby do mestského zastupiteľstva. Následne autori približujú situáciu na arbitrážnom území, život na hraniciach i priamo v Nitre,

ale aj to, ako boli nastupujúcim totalitným režimom zasiahnuté práva väčšinového i menšinového obyvateľstva. Opísaný je aj priebeh arizácie v Nitre, bombardovanie Nitry, premenovanie nitrianskych ulíc, školy v Nitre a témy zamerané na oblasť kultúry. Medzi témy orientované na kultúrnu sféru patria priblíženie fenoménu hľadania nepriateľa v sochách, obrazoch, nápisocho, divadelníctvo v Nitre, knihy a tlač či filmové premietania v nitrianskych kinách. Autori v posledných štyroch kapitolách postupne priblížili život a osudy vybraných významných občanov mesta Nitra počas sledovaného obdobia.

K učebným textom prináleží rovnomenný pracovný zošit. Ten má 195 strán a jednotlivé kapitoly sa zhodujú s kapitolami v publikácii. Každá kapitola v pracovnom liste je vhodne doplnená o súvisiace archívne materiály, ktoré študentom lepšie priblížia popísané historické udalosti. Postupne tak čitatelia majú možnosť prečítať si zápisnice o protimenšinových náladách v Nitre, dokumenty o arizácii v Nitrianskom okrese, policajnú správu, ktorá približuje pašovanie občanov cez hranice, cenzorské správy na divadelné hry, rozsudok nitrianskeho starostu Františka Mojta a desiatky ďalších autentických dobových prameňov. V závere jednotlivých kapitol sú spísané otázky a úlohy, ktoré prispievajú k lepšiemu zapojeniu študentov do vyučovacieho procesu a prehĺbeniu ich vedomostí v rámci danej problematiky. Niektoré otázky zároveň od žiakov vyžadujú dodatočné vyhľadávanie na internete alebo v literatúre, čím sú ešte viac zapojení do učebného procesu aj mimo vyučovacej hodiny. Úlohy pre cieľovú skupinu sú vhodne zostavené, každá kapitola ponúka viacero pripravených otázok, čo môže pomôcť pedagógom pri vedení vyučovacej hodiny. Väčšina otázok je jasná a súvisí s prečítaným textom, prípadne s doloženými prílohami. Niektoré odpovede však z textu nie sú zrejmé, čo môže mať za následok to, že študentky a študenti bez potrebnej dodatočnej znalosti danej témy nebudú vedieť tieto otázky zodpovedať. Na záver pracovného zošita sú autormi vypracované odpovede a dodatočné vysvetlenia, čo vnímam ako pozitívum, nakoľko sa tým zužuje priestor na dodatočné hľadanie odpovedí na internete a tým možné mylné interpretovanie textu.

Pozitívne vnímam kladenie otázok, pri ktorých si hľadanie odpovedí vyžaduje od cieľovej skupiny ďalšiu aktivitu, ako napríklad prezretie si dokumentárneho filmu, čím študenti majú možnosť získať nový pohľad na danú problematiku a majú možnosť ju tak lepšie pochopiť. Zároveň sa medzi otázkami nachádzajú aj zaujímavé podnety na diskusiu pre študentov. V kapitole "*Školy v Nitre*" je položená otázka, ako by vyzeral ich školský rok, ak by žili v dobe Slovenského štátu, aké povinnosti by mali, čo by pre nich bolo povinné alebo, naopak, zakázané. Na týchto príkladoch je možné ilustrovať zmeny a zásahy režimu do oblasti, v ktorej sa študenti pohybujú denne. Prípadne, v kapitole "*Bombardovanie Nitry a okolia*" sa nachádza otázka, či by vedeli, ako je v súčasnosti potrebné postupovať v prípade vojnového útoku, kde by hľadali informácie o možnostiach ochrany a kde sa nachádzajú protiatómové kryty na území mesta. Ide o aktuálne otázky, ktoré študentom môžu pomôcť v rozširovaní všeobecného povedomia a informovanosti.

Prostredníctvom vybraných tém sa tak autorskému kolektívu podarilo priblížiť charakter režimu Slovenskej republiky v rokoch 1939 - 1945 na príkladoch z nitrianskeho regiónu. Na základe predloženého textu a autentických dobových pra-

meňov môže táto učebnica pomôcť čitateľom sformovať názory i postoje k tomuto obdobiu. V kontexte dnešnej doby takúto formu osvetu vnímam ako veľmi dôležitú úlohu, nakoľko rôzne interpretácie či alternatívne výklady o období Slovenského štátu vedú k extrémistickým postojom.

Kolektív autorov musel pre potreby zostavenia recenzovanej publikácie uskutočniť rozsiahly výskum v domácich i zahraničných archívnych inštitúciách, pričom výsledky bádania sú súčasťou publikácie i pracovného zošita. Desiatky príloh v kapitolách pozostávajú z preskúmaných archívnych dokumentov, ktoré dopĺňajú a aj zatriktívňujú pre čitateľov recenzovaný text. Dobové fotografie a písomné pramene zároveň pomôžu čitateľom lepšie pochopiť písaný text.

Vďaka sprístupneným dokumentom je publikácia vhodná nielen pre samostatnú prácu študenta, ale i skupinové a kooperatívne vyučovanie. Učebnica s pracovným zošitom môžu byť použité na doplnenie učiva, ale môžu poslúžiť aj na názornú ukážku pri exkurzii či iných projektoch. Vítaným doplnkom pre potreby školskej praxe je autormi pripravená internetová stránka <<https://www.nitradejiny.ff.ukf.sk/>>, na ktorej sú zverejnené všetky texty s obrázkami i pracovné listy. Pedagógovia so študentmi tak majú možnosť zaoberať sa jednotlivými témami nielen spoza školských lavíc, ale i z pohodlia domova. Za výhodu považujem, že v samotnom vyučovacom procese sa nemusí využiť z časových dôvodov celá učebnica, ale vďaka rôznorodosti tém môžu pedagógovia uprednostniť jednu, prípadne určitý blok tém, ktoré budú vyhovovať potrebám vyučovacej hodiny.

Recenzovaná publikácia môže nepochybne osloviť aj širší okruh čitateľov vďaka zvolenému diapazónu tém. Po obsahovej stránke i z hľadiska náročnosti zvolených tém a jazyka zodpovedá stredoškolskej úrovni, avšak v prípade dodatočnej didaktickej prípravy a úpravy môže byť využiteľná aj na základných školách a vysokých školách. Svojim uchopením a výberom tém publikácia „*Nitra a okolie v rokoch 1939 – 1945*“ nepochybne prispeje k skvalitneniu výučby regionálnych dejín.

Marián Maršálek

MAKKY, Lukáš. *Osudy umenia v 20. a 21. storočí: Kapitoly z estetiky*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2021, 190 s. ISBN 978-80-555-2670-6.

V súčasnosti sa stretávame v spoločnosti s rôznymi problémami týkajúcimi sa rozpoznania umenia, jeho identifikácie, porozumenia a jeho hodnoty.¹ Tieto problémy

¹ Príkladom takýchto problémov môže byť polemika o paradoxnom umení streetartistu Banksyho. Jeho umelecké prejavy sú zväčša chápané ako výsmech celému *svetu umenia* a trhu s umením. Paradoxné je, že napriek jeho zdanlivému odsudzovaniu umenia, ktoré je dostupné len určitej vyššej vrstve spoločnosti, aj jeho samotné umelecké diela sú súčasťou tohto kapitalistického systému, obchodujúceho s umením. Paradoxný je nielen jeho postoj voči umeniu, ale aj jeho samotné diela, ktoré narušajú zaužívané estetické teórie a popierajú ich platnosť. Príkladom takéhoto diela je aj dopredu naplánovaná performance jeho obrazu *Dievča s balónom*, ktorý bol po vydražení na aukcii za vyše 1 milión libier samo-skartovaný. Banksy nainštaloval do jeho rámu skartovačku, ktorá obraz napoly roztrhala. Napriek polovičnému zničeniu obrazu, jeho cena po skartovaní a premenovaní na *Láska je v koši* stúpila na 2 milióny libier. Porov. PINA E CUNHA, Miguel et al. Fully Embracing the Paradoxical Condition:

môžu súvisieť, ako poukazuje Lukáš Makky, s dostupnosťou populárneho umenia a jeho každodennosťou či nepochopením galerijného umenia a otázkou možnosti jeho definovania (s. 6). So vznikom tzv. *machine art*² sa táto otázka stáva ešte naliehavejšou. Prestáva byť umenie špecificky ľudskou činnosťou? Je to ešte vôbec umenie? Avšak, pre hlbšie porozumenie súčasných problémov umeleckej tvorby a pre identifikovanie ich príčin sa nevyhnutne musíme „obzrieť“ späť do minulosti. Umenie vždy predkladalo pred verejnosť nové výzvy a šokovalo novými prístupmi a technikami. Preto len pochopenie dejín ľudstva a historického vývoja tohto fenoménu nám môže napomôcť nájsť odpovede pri riešení tejto problematiky. Práve objasnenie kľúčových problémov umenia 20. a 21. storočia pomocou identifikovania historických príčin v kontinuálnom dejinnom vývoji umenia ponúka aj recenzovaná učebnica estetiky Lukáša Makkyho *Osudy umenia v 20. a 21. storočí*. Avšak, ako samotný autor píše: „*Postaviť argumentáciu o trvácnosti a 'absolútnosti' umenia na jeho histórii a interkultúrnosti by bolo nesprávne a dokonca nepresné.*“ (s. 7). Historické objasnenia sú teda kľúčové pre porozumenie súčasným estetickým problémom, avšak problematiku definovania a rozpoznanie umenia neriešia.

Napriek tomu sa Lukáš Makky, estetik pôsobiaci na Prešovskej univerzite³, dejinám umenia na interdisciplinárnej úrovni venuje vo viacerých odborných publikáciách. Pri analýze otázky, *Kedy začína koniec umenia?* a zdôvodnení kritiky progresívneho umenia, používa objasnenie historických skutočností, ktoré ovplyvňovali vývoj umenia daným spôsobom a zapríčinili jeho nasledujúce podoby.⁴ V ďalších odborných článkoch a dizertácii sa venoval otázke pravekého umenia a jeho interpretácii.⁵ O tom, že sa jeho filozofické skúmanie prelína a veľmi úzko dotýka aj histórie, svedčí aj štúdiá *Keď sa stretnú archeológia, estetika a dejiny/teória umenia*⁶, či štúdiá *Fragmenty „našej“ minulosti*, v ktorej obhajuje významnosť aj fragmentovaných historických faktov.⁷ Pre Lukáša Makkyho je nazeranie na súčasné filozofické problémy cez optiku ľudských dejín kľúčové a prínosné, o čom svedčí aj predstavená monografia. Ako v nej sám podotýka: „*Objasnenie a pochopenie celej škály*

Banksy to Organization Theory. In *Organizational Aesthetics*, 2021, roč. 10, č. 2, s. 50 - 67. Dostupné na internete: <https://oa.journals.publicknowledgeproject.org/index.php/oa/article/view/248> [28. 2. 2023]

² Problematikou tzv. *machine art* a jeho statusu, ako aj narušenia rôznych doterajších definícií umenia, sa zaoberajú akademické štúdie: COECKELBERGH, Mark. Can Machines Create Art? In *Philosophy & echnology*. 2017, roč. 30, s. 285 - 303. <https://doi.org/10.1007/s13347-016-0231-5>, ELGAMMAL, Ahmed. AI Is Blurring the Definition of Artist: Advanced algorithms are using machine learning to create art autonomously. In *American Scientist*, 2019, roč. 107, č. 1, s. 18. <https://doi.org/10.1511/2019.107.1.18>

³ Dostupné na internete: <https://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/ieuk/ludia/doc/makky/> [28. 2. 2023]

⁴ MAKKY, Lukáš. Kedy začína koniec umenia? In KOPČÁKOVÁ, Slávka, KVOKAČKA, Adrian (eds.). *Súradnice estetiky, umenia a kultúry III: Európske estetické myslenie a umelecká tvorba: pramene, metamorfózy a ich relevancia: STUDIA AESTHETICA XVII*. Prešov : FF Prešovská univerzita v Prešove, 2018, s. 37 - 46.

⁵ Dostupné na internete: <https://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/ieuk/ludia/doc/makky/> [28. 2. 2023]

⁶ MAKKY, Lukáš. Keď sa stretnú archeológia, estetika a dejiny/teória umenia. In CSÉMYOVÁ, Eva (ed.). *Překračování hranic: mezioborovost, migrace a mobilita v dějinách umění a příbuzných oborech*. Praha : Filozofická fakulta UK, 2019, s. 171 - 181.

⁷ MAKKY, Lukáš. Fragmenty „našej“ minulosti. In: ŠTEFLOVÁ, Lucia (ed.). *Codex historico-critica 2018: noetické východiská v kontexte interdisciplinárnych prístupov k histórii, literatúre, jazyku a umeniam*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2018, s. 155 - 159. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Steflova1/subor/Makky.pdf> [28. 2. 2023]

problémov, ktorí so sebou umenie v poslednej dobe prináša, vyžaduje, priam potrebuje aj historický exkurz a vysvetlenie umeleckých tendencií, ktoré posledné vyše storočie determinovali umeleckú realitu." (s. 12).

Text tejto monografie je však primárne písaný ako učebnica estetiky pre vysokoškolských študentov, ktorí sa vďaka nej dokážu lepšie orientovať v terminológii a problematike súčasného vizuálneho umenia. Ako samotný autor zdôrazňuje, učebnica neponúka explicitné riešenie danej problematiky. Snahou je skôr čitateľa nasmerovať a predstaviť mu isté metodologické východisko pre zaujatie vlastného stanoviska v týchto otázkach (s. 7). Hoci je zvykom, že učebnicový text sa väčšinou podáva lapidárnejšou formou, autor v tejto publikácii neupúšťa od odbornosti a podrobne sa venuje komplikovaným estetickým problémom. Čitateľovi ponúka ich komplexný systematický prierez podložený a zdôvodnený konkrétnymi príkladmi umeleckej tvorby z nedávnej histórie. Práve predstavenie určujúcich tendencií v nedávnych dejinách umenia a sumarizácia vybraných príkladov napomáha čitateľovi „udržať krok“ s náročnou a komplexne predstavenou problematikou.

Hneď v prvej kapitole *Umelecká produkcia 20. a 21. storočia ako historický a morfológický problém* vysvetľuje, ako sa umelci v poslednom storočí výrazne odklonili od predchádzajúcej umeleckej tradície. Odklon od realizmu v umení sa vyznačuje spochybnením schopnosti umelcov objektívne zachytiť realitu, zrieknutím sa mimetického napodobňovania skutočnosti, ktoré dominovalo v umení už od čias antiky a problematizovaním reprezentácie v umení. Makky vyberá viaceré príklady, ktoré dokumentujú príčiny spomínaných zmien. Za hlavné príčiny možno považovať príchod fotografie a filmu do umenia, ktoré svojím technicky dokonalým obrazom realitu vyčerpávajú a banalizujú (s. 9 - 12). Maliari či sochári nedokážu takejto simulácii reality konkurovať, ak by sa snažili o objektívnu výpoveď. Výstižným ilustračným príkladom, ktorý Makky používa, sú napr. procesuálne fotografie Eduarda Muybridga, ktoré dokazujú, že dovtedajšie maliarske či sochárske zachytenie koňa ako „skáčce“ je nepresné, nakoľko tieto fotografie dokazujú, že v skutočnosti „beží“ (s. 9). Takéto spochybnenie tradície zobrazovania by nebolo problematické, keby sa maliari a sochári danej tradície, rovnako ako aj filmári a fotografi, nesnažili o tú istú vec - zachytiť realitu čo najvernejšie, najskutočnejšie. Pomocou sumarizácie týchto a mnohých ďalších kľúčových momentov a tendencií v dejinách umenia si Makky pripravuje „pôdu“ pre predstavenie hlavných znakov umenia 20. a 21. storočia v podkapitole s názvom *Základné znaky umenia 20. a 21. storočia ako estetický problém*. Pomenovanie a vysvetlenie znakov umenia v tomto období sa taktiež nezaobíde bez súvisiacich estetických problémov týkajúcich sa nemožnosti danej umenie definovať a teda ani vyčerpávajúco popísať všetky jeho znaky. (s. 38 - 51)

Predstavovaná učebnica však nie je len historickým zdôvodnením súčasného stavu umeleckej produkcie. Ako sme už spomenuli, Makky systematicky prechádza viacerými estetickými problémami, ktoré najviac dominujú v diskurze o umení 20. a 21. storočia. Jeden z týchto problémov sa týka diskusie o tzv. *populárnom umení*, ktoré sa sformovalo práve v tomto období ako reakcia na vzdialené a elitárske *vysoké umenie*. Práve tejto téme sa autor venuje v druhej kapitole monografie, *„Odbočka“ k problému populárneho umenia/populárnej kultúry*. Plynule na ňu nadväzuje v tretej (*Umenie ako interpretačný problém*) a štvrtej kapitole (*Umenie*

ako definičný problém) nastolením najzávažnejších otázok dotýkajúcich sa umenia posledného storočia: Ako máme toto umenie interpretovať? Je možné umenie ešte definovať? Komplexné predstavenie celej problematiky a možných riešení zakončuje teoretickou otázkou tzv. *konca umenia* v piatej kapitole *Koniec umenia ako teoretická reakcia na problém a kritiku umenia*, ktorú netreba chápať ako vyjadrenie postoja voči súčasnému stavu umenia, ale skôr ako teoretickú koncepciu reagujúcu na dejiny umenia. To dokazuje aj autorova optimistická úvaha nad osudom umenia v závere knihy.

Recenzovaná publikácia čitateľovi teda ponúka nielen prehľad určujúcich zmien v dejinách umenia, ktoré formovali umenie do dnešnej podoby, ale aj komplexný, systematický a informačne nabitý prierez hlavnými estetickými problémami vystihujúcimi stav umenia 20. a 21. storočia. Študent estetiky tak získava poznanie potrebných súvislostí medzi historickými skutočnosťami a odborným diskurzom na poli estetiky, ako aj prepojenie na stav súčasného umenia a odkaz na jeho možný budúci vývoj.

Iveta Fillová